

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ ПРОФ. О. МІШУКОВА**

«Концепт «чоловік» очима жінки: лексичний аспект (на матеріалі
сучасної російської прози)»

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студентка 212-М групи

Спеціальності 035 Філологія

Освітньо-професійної програми

«Філологія (слов'янської мови та

літератури (переклад включно))»

Гончарук Вікторія В'ячеславівна

Керівник д.п.н., доц. Резніченко Н.О.

Рецензент к.п.н., доц. Цапів А.О.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ ТА ГЕНДЕРУ В СВІТЛІ КОГНІТИВНИХ ТА ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	8
1.1. Поняття концепту та концепт «чоловік» в світлі мовознавчої науки.....	8
1.2. Ключові поняття гендерної лінгвістики.....	15
РОЗДІЛ 2. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧОЛОВІК» ОЧИМА ЖІНКИ: ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРОЗИ).....	23
2.1. Лексична вербалізація концепту «чоловік» на матеріалі сучасної російської прози.....	23
2.2. Метафорична репрезентація концепту «чоловік» очима жінки в сучасній російській прозі початку ХХІ ст.....	26
2.3. Порівняльні конструкції як репрезентанти концепту «чоловік» в художній прозі російських письменниць початку ХХІ ст.....	36
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

М.П. – Марина Палей

Л.П. – Людмила Петрушевська

В.Т. – Вікторія Токарева

Т.Т. – Тетяна Толстая

Л.У. – Людмила Уліцька

ВСТУП

Актуальність дослідження. З появою антропоцентричної парадигми в мові головною дієвою особою стає людина. Мова розглядається з точки зору людини, а також як засіб пізнання її образу в мові. За останнє десятиріччя в рамках антропоцентризму активно розвиваються міждисциплінарні наукові напрями: лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, когнітивна і гендерна лінгвістика, покликанні через мову розкрити духовну, ментальну, соціальну сутність людини. Комплексне вивчення мови та мислення, мови та свідомості, мови та культури веде до появи нових дослідницьких категорій, до яких, насамперед, відноситься концепт.

Основні теоретичні положення з питань концепту як одного з ключових термінів антропоцентричної парадигми містять праці С.Г.Воркачова, В.З.Дем'янкова, В.І.Карасика, О.С.Кубрякової, Д.С.Лихачова, З.Д.Попової, І.О.Стерніна, Ю.С.Степанова, В.М.Телія та ін. В рамках даного підходу особливий інтерес представляє дослідження концепту «чоловік». Не зважаючи на активне вивчення природи концепту, методів його дослідження та способів репрезентацій, єдиного підходу к вирішенню проблеми концепту на сьогодні не існує. Дискусійними залишаються питання стосовно структури концепту, співвідношення концепту та його репрезентацій, співвідношення концепту і значення мовних одиниць, що його об'єктивують.

Вивченню концепту «чоловік» присвячений ряд наукових робіт як у вітчизняному так і в російському мовознавстві. Порівняльному аспекту концепту «чоловік» на матеріалі англійської, російської і татарської мов присвячена праця Н.М.Махмутової. Бозташ Абдуллах досліджує концепт «чоловік» та його вираження в картині світу на матеріалі різних за структурою мов: англійської, російської та турецької мов (2013р.). У 2009 році побачила світ монографія В.О.Єфремова ««Мужчина» и «женщина» в русской языковой картине мира».

Специфіку репрезентації концепту «чоловік» в поетичних текстах Віри Полозкої вивчала К.О.Єлістратова. Репрезентації гендерного концепту «чоловік» у художньому дискурсі Ірен Роздобудько присвячена праця О.Архіпової. Концепт «чоловік» у сучасній українській прозі розглядається Ю.В.Ворониною. Гендерно маркованим мовним засобам у поетичному дискурсі Марини Цветаєвої присвячена дисертація Л.О.Єрмакової (2018 р.).

Вибір сучасної російської прози початку ХХІ ст. для лексичного аналізу концепту «чоловік» очима жінки не є випадковим та зумовлений тим, що авторська картина світу найбільш точно відображає концептуальну картину світу, так як постійно шукає нових засобів вираження. Наша дослідницька увага зосередилась на сучасному художньому дискурсі жінок-прозаїків. Нам стало цікавим дослідження концепту «чоловік» з погляду жінки, а саме, з погляду жінки-автора, а також з погляду жіночих персонажів.

Аналіз жіночого прозового тексту (тексту, створеного автором-жінкою) дозволяє побачити чоловіка очима жінки та виявити специфічні особливості такого «погляду». Сучасна проза не проходить осторонь стрімко мінливих гендерних відносин в суспільстві ХХІ ст.: останнє десятиріччя в сучасних культурологічних та гендерних розвідках визначається як епоха «кризи маскулінності». Сучасна культура – ярке тому підтвердження.

Усе зазначене вище зумовило вибір теми нашого дослідження **«Концепт «чоловік» очима жінки: лексичний аспект (на матеріалі сучасної російської прози)»**.

Об'єктом нашого дослідження є гендерний концепт «чоловік» в сучасній російськомовній прозі початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – лексичні засоби образності як репрезентанти гендерного концепту «чоловік» у сучасній російській художній прозі.

Метою дослідження є опис художніх лексичних засобів-вербалізаторів концепту «чоловік» у творах М.Палей, Л.Петрушевської, В.Токаревої, Т.Голстої, Л.Уліцької.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати сучасну наукову літературу, присвячену гендерним і когнітивним дослідженням концепту з метою формування понятійно термінологічного апарату і створення теоретичної бази дослідження.
2. Схарактеризувати основні концептуальні аспекти репрезентації концепту «чоловік» у сучасній російськомовній прозі початку ХХІст.
3. Виявити основний зміст концепту «чоловік», визначити місце та роль гендерно маркованих лексичних одиниць в структурі та семантиці концепту.
4. Здійснити аналіз художніх лексичних засобів, а саме, індивідуально-авторських метафор, порівнянь, що репрезентують окремі сегменти концепту «чоловік».

Методи дослідження: метод семантичного аналізу мовних одиниць, метод концептуального аналізу гендерно маркованих лексичних одиниць, описово-аналітичний метод, метод контекстуального аналізу лексичних одиниць, статистичний метод.

Практична значущість кваліфікаційної роботи полягає в тому, що отримані дані можливо застосовувати в навчальному процесі на заняттях у вищій навчальній школі в рамках учбових дисциплін «Лексикології», «Стилістики», «Когнітивної лінгвістики», «Лінгвістичного аналізу тексту», «Лінгвопоетики». Розроблені прийоми лексичного аналізу художнього прозового тексту можуть використовуватися під час опису лексичної репрезентації художніх образів і концептів у творчості інших письменників.

Наукова новизна визначається тим, що вперше в межах одної кваліфікаційної роботи робляться спроби комплексного філологічного аналізу сучасної російської художньої прози початку ХХІ ст. в руслі когнітивної лінгвістики, здійснюється аналіз концепту «чоловік». Розглядання художньої картини світу сприяє встановленню індивідуально-авторського змісту в осмисленні дійсності письменницями-прозаїками.

Матеріалом дослідження прозові твори російськомовних письменниць сучасності, а саме: Марини Палей «Кабирия с Обводного канала», «Ангажементы для Соланж», «Оповідання про любов» Людмили Петрушевської, збірки оповідань «Про любов» Вікторії Токаревої, «Не кись» Тетяни Толстої, збірки оповідань «Люди города и предместья» Людмили Уліцької.

Зв'язок з науковою темою випускової кафедри. Тема магістерського дослідження пов'язана з науковою темою кафедри слов'янської філології й світової літератури імені проф.О.Мішукова «Актуальні проблеми славістики та методики викладання слов'янських мов» (реєстраційний номер 0117U005616).

Апробація матеріалів. За матеріалами дослідження було опубліковано статтю «Концепт «чоловік» в сучасній російській прозі ХХІ ст.», [Магістерські студії. Альманах. Вип. 20. 2020. – Херсон. ХДУ, 2020. – С. 47–49.].

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ ТА ГЕНДЕРУ

В СВІТЛІ КОГНІТИВНИХ ТА ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Поняття концепту та концепт «чоловік» в світлі мовознавчої науки

До визначення терміну «концепт» у сучасній лінгвістичній науці виділяються різні підходи (когнітивний, культурологічний, лінгвокультурний), що розробляються дослідниками у відповідності з поставленими перед ними конкретними завданнями.

У кваліфікаційній роботі концепт розуміється як «багатомірна ментальна одиниця з домінуючим ціннісним елементом» [23, с.66]. «Лінгвокультурний концепт вирізняється від інших ментальних одиниць, що виокремлені в різних галузях науки, акцентуацією ціннісного елемента. Центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт слугує дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип <...> Показником наявності ціннісних відносин є застосовність оцінних предикатів. Якщо носії культури про будь-який феномен можуть сказати «це добре» (погано, цікаво та ін.), тоді цей феномен формує в даній культурі концепт» [18, с.77].

Одним із способів мовного «проникнення» в концепт є оцінні номінації, за допомогою яких цей концепт об'єктивується в мові. Застосування аксіологічного підходу до аналізу мовних одиниць дозволяє глибше зануритись до закритої для безпосереднього спостереження системи ціннісних відносин народу та етносу, експлікувати існуючі в свідомості ціннісні домінанти, визначити їх частотність, сполучуваність та співвіднести отримані дані з точки зору універсальності та унікальності. На думку Дж.Лакоффа, кількість номінацій того чи іншого концепту в мові прямо пропорційно його

культурній значущості для даного народу [26, с.27]. В.І.Карасик підтримує думку Дж.Лакоффа та зазначає, що всебічне позначення у мові отримують саме ті предмети, процеси, явища позамовної дійсності, які є найбільш цінними для людини певної культури.

В.І.Карасик разом із мовною картиною світу виокремлює ціннісну картину світу: судити про неї можливо за семантичною або номінативною щільністю об'єктів, їх різноманітній оцінній кваліфікації, деталізації найменування, виокремленню смислових відтінків [17, с. 4-5]. Особливо значущим є наступне положення цієї концепції: «Ціннісна картина світу в мові уявляє собою прояв семантичного закону, згідно якого найбільш важливі предмети та явища життя народу отримують різноманітну й докладну номінацію. У міжмовному зіставленні ціннісних картин світу виявляється, що різниця між уявленням тих чи інших концептів виражається більшою частиною не в наявності або у відсутності певних ознак, а в частотності цих ознак та їх специфічній комбінації» [17, с. 14-15].

Сукупність концептів, що об'єднані на існуванні тієї чи іншої ознаки, позначається в науковій літературі терміном «концептосфера» [29, С. 3–9], які можуть класифікуватись за різними напрямками

(тематика концептів, носії концептів, функціонування концептів у дискурсі [19, с. 67]).

Наприклад, за тематичною ознакою в ціннісній картині світу можуть бути виділені етична, релігійна, юридична та інші концептосфери. Однією із тематичних концептосфер є гендерна концептосфера, ядро якої складають концепти «жінка» та «чоловік», що відбивають гендерні стереотипи – «культурно й соціально зумовлені думки про якості, атрибути та норми поведінки представників обох полів та їх відображення в мові» [19, с.98]. У цьому випадку названі концепти здатні виступати і як загальнолюдські категорії, оскільки вони представлені практично в більшості мов, і як культурні поняття, яким притаманна національна специфіка.

З а о с т а н н е д е с я т и р і ч ч я к о г н і т и в н и й н а п р я м д е ш о п е р е о р і є н т у в а в с я , з м і н и в ш и п р е д м е т д о с л і д ж е н н я : з а м і с т ь н а ц і о н а л ь н о г о к о н ц е п т у з ' я в л я є т ь с я і н т е р е с д о х у д о ж н ь о г о к о н ц e п t y . У в а г а н а у к о в ц і з о с е р е д ж е н а н а р о з г л я д і п р и р о д и і с у т н о с т і х у д о ж н і х к о н ц e п т і в , і х с т р у к т у р и , т и п о л о г і ї , в з а є м о д і ї в м е ж а х т е к с т о в о ї с и с т е м и .

А н т р о п о ц е н т р и ч н и й п і д х і д д о к о н ц e п т у я к о д и н и ц і с в і д о м о с т і л ю д и н и , і д е а л ь н о ї с у т н о с т і , я к о ю л ю д и н а о п е р у є в п р о ц е с а х м и с л е н н я і я к а в і д д з е р к а л ю є з м і с т д о с в і д у т а

знання суб'єкта [24, с.90], передбачає розгляд тексту в якості одного з можливих способів фіксації, об'єктивної пізнання або індивідуальної картини світу його автора.

Кожний художній текст моделює особливий концептуальний світ, створює власний спосіб сприйняття та організації реальності, бо текст являє собою вторинну систему, «створений світ» авторською волею і фантазією, де «знаходять своє місце феномени, ситуації, явища та ін. дійсного світу [39, с. 99]. Цей реальний світ творчо осмислюється автором у двох іпостасях: як окремою особистістю з власним світобаченням та ціннісними орієнтирами, і як носієм певної національнокультурної свідомості.

Концепт як колективне надбання складає основу російської «наївної» картини світу. Такий концепт є загальним ментальним конструктом для всіх носіїв мови, який відображає їх національнокультурний досвід, вербалізується системними мовними засобами і може бути розглянутий як концепт національний.

Концепт як фрагмент індивідуального образу світу відображає світосприйняття конкретної мовної особистості, наприклад, мовної особистості автора або персонажа. Концепт як індивідуальне надбання є компонентом індивідуальної авторської мовної картини світу. При цьому індивідуальний концепт є складовою концепту національного,

який виступає інваріантом для всіх індивідуальних концептів. Індивідуальний концепт реалізується через твори окремої мовної особистості, тобто через тексти, що нею створені, тому індивідуальний концепт може тлумачитись як концепт текстовий, а по відношенню до художнього тексту – як *концепт художній*.

Таким чином, ми розуміємо художній концепт як індивідуально-авторське осмислення загальних ментальних сутностей, яке отримало свою репрезентацію в художньому творі або сукупності творів того чи іншого автора, або авторів за допомогою оригінальних (загалом – образних) засобів вербалізації.

Проблема художнього концепту тісно перетинається з проблемою художнього слова. В художньому тексті первинне значення національного концепту деформується, дещо видозмінюється під впливом особистісних інтерпретацій.

Таким чином, на відміну від узагальненого національного концепту художні концепти «індивідуальні, особистісні, розмиті, складні психологічно; це комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді вольових проявів, що виникає на основі художньої асоціативності [30, с. 35]. У своїй сукупності художні концепти складають художню картину світу того чи іншого автора. Під час вивчення індивідуальних концептів, характерних для творчості видатних митців слова, найбільш вагомим є лексичний рівень тексту, оскільки він є «основною формою репрезентації концептуальної картини світу автора» [5, с. 98].

Особливої актуальності у цьому зв'язку набуває дослідження лексичних засобів експлікації національного та художнього концептів, які репрезентовані у семантичному просторі художнього тексту і формують його концептуальну структуру. Під концептуальною структурою художнього тексту розуміється вся сукупність взаємопов'язаних концептів, актуалізованих у ньому вербально.

Проблема вивчення концепту «Чоловік» не нова в науковій парадигмі. Їй присвячено багато праць як вітчизняних науковців (В.Іващенко, Т.В.Рудюк), так і російських вчених (В.А.Єфремов, В.І.Карасик, А.В.Кириліна, І.А.Морозова, Г.Г.Слишкін та ін.) . Концепт «Чоловік» як національний концепт досліджували на матеріалі різних за будовою мов у порівняльному аспекті (Б.Абдуллах, А.М.Махмутова, І.І.Терещенкова та ін.).

Однак специфіка репрезентації концепту «Чоловік» на матеріалі художнього дискурсу недостатньо розкрита в лінгвістичній науці. Окремі аспекти розглянуті в наукових доробках О.Архіпової, Ю.В.Вороніної, К.А.Єлістратової, Л.А.Єрмакової, А.А.Коробейнікової та ін.

Оскільки концепт «чоловік» є одним із основних складників концептосфери російської мови і відображає особливості національного характеру й менталітету росіян, то проблема дослідження індивідуально-авторської інтерпретації цього концепту, на наш погляд є актуальною.

Як зазначає А.М. Махмутова, концепт «чоловік» є актуальним для російськомовного соціуму, про що свідчить їх щільна оцінно-номінативна вербалізація. Оцінна структура досліджуваного концепту визначається цілою низкою параметрів, серед яких виділяються домінантні для поля «чоловік» ознаки: «зовнішність людини», «внутрішні якості людини», «людина соціальна». До першої групи входять такі ознаки: як «зовнішність», «зовнішній вигляд», «одежа» та ін. Друга група містить властивості особистості, наприклад, «характер», «темперамент», «інтелект», «емоції». У третю групу включені міжособистісні характеристики людини: «поведінка», «спосіб життя», «мораль» та ін. Надалі виокремлюються найбільш приватні ознаки, значущі для носіїв культури та особливим чином представлені у мові художньої російської прози початку ХХІ ст., що дозволяє розкрити специфічні характеристики даної мови [32, с.206-207].

За такими параметрами ми будемо розглядати концепт «чоловік» на матеріалі сучасної російської прози, виявляти мовні засоби, за допомогою яких розкривається даний концепт очима жінки.

Спостереження Н.М.Махмутової вказують на поєднання в російському суспільстві двох соціокультурних кодів (селянського та аристократичного), що знаходять відображення в системі оцінних номінацій осіб чоловічої статі. З одного боку, в чоловікі намагаються вбачати гарного робітника, хазяїна: на це вказують позитивні номінації осіб чоловічої статі в аспектах здоров'я, фізичної сили й негативна оцінка слабкості, неповороткості, незграбності. З іншого боку, чоловікам приписують негативні і позитивні риси «світської людини»: легковажність (наприклад, *ветрогон, ветреник*), ледарство (наприклад, *повеса, жуир, кутила*), галантність (наприклад, *джентльмен, кавалер*), ставлення до жінки (*обольститель, дамский угодник, ловелас, вздыхатель* та ін.) [32, с.211].

Проведений Н.М.Махмутовою зіставний аналіз концепту «чоловік» в російській, англійській й татарській мовах вказує на те, що актуальними для цього поняття є наступні семантичні області: зовнішність, характер, поведінка, інтелект, воля, мораль, ставлення до жінки.

Далі дослідниця зазначає, що семантична область чоловіча зовнішність найбільш детально вербалізується в російській мові, що свідчить про аксіологію даного аспекту [32, с.210]. До прикладу, росіяни позитивно оцінюють високий зріст (наприклад, *богатырь*), молодість (наприклад, *сокол, аполлон*), кудрі на волоссях (наприклад, *кудряш*), витонченість в одязі й галантність манер (наприклад, *джентельмен, кавалер, рыцарь*), до недоліків відносять занадто високий або низький зріст (наприклад, *жердина, жердяй, недомерок, шпингалет, недоросток*), худобу (наприклад, *кощей, хиляк*), старість (наприклад,

трухляк, старий пеня), лице зі зморшками (сморчок), лохматі волосся, густа борода та вуса (лохмач, бородач, усач) [32, с.210].

Як зазначає К.Є. Єлістратова, для того, щоб виявити сталий в російськомовній свідомості стереотип *маскулінності*, треба узагальнити сукупність слововживань лексем, представлених в словникових статтях. Учена, звертає увагу на те, що, до найбільш частотних реакцій, що отримані від інформантів жіночої статі, відносяться: **а) загальна характеристика осіб чоловічої статі** : «друг» (9), «он» (4), «человек» (4), «мой» (3); **б) характеристики за параметром «вік»**: «средних лет» (8), «молодой» и «пожилой» (6), «в возрасте» (5), «старый» (4); **в) характеристики за параметром «зовнішність»**: «высокий» (22), «сильный» (20), «красивый» (15), «элегантный» (3); **г) характеристики за параметрами «якості» й «поведінка»**: «настоящий» (7), «умный» (4), «самец» (4), «хороший» (3), «боец» (2), «джентельмен», «крутой», «эгоист» (2); **д) характеристики за параметром «родинні відносини»**: «отец» (3), «брат» (1), «муж» (1) [12, с.75].

З перерахованих реакцій на стимул «чоловік» у жінок-інформантів домінують лише ті, що мають позитивну конотацію. Це дозволяє дійти висновку про те, що в російській мовній картині світу образ чоловіка у жіночому уявленні характеризується позитивною оцінністю. Окрім цього, саме тлумачення лексеми «чоловік» в РСС подається через опозицію до поняття «жінка»: «Чоловік – лице, протилежне жінці по статі» [35, с.328]. Можна зробити висновок, що, біном «чоловік- жінка» є архетипічним для людської свідомості та ключовим для російської культури.

Як зазначає О.Архіпова, «Концептуальний аналіз художнього дискурсу дає можливість одержати відомості про універсальні та ідіостильові характеристики мовної картини світу автора; у кожному конкретному тексті збагачені авторською інтерпретацією концепти

реалізуються по-різному, при цьому зберігаючи основне концептуальне ядро [1, С. 25].

Образність є одним із головних лінгвістичних ресурсів мовної репрезентації концепту у художньому творі. Вчені вказують на унікальну здатність образних мовних засобів передавати такий зміст, який іншими засобами не передається, зокрема, образне мислення письменника, його ментальність та світосприйняття, його індивідуальну манеру письма, індивідуальний стиль тощо.

Отже, саме метафори та порівняння мають найбільший потенціал репрезентації концептів у художньому творі, оскільки вони демонструють індивідуальне авторське бачення дійсності, слугують засобом деталізації, уточнення певної істотної риси, особливостей поведінки, вчинків, емоцій, почуттів персонажу.

1.2. Ключові поняття гендерної лінгвістики

Ключовим поняттям гендерної лінгвістики є гендер (від латин. латинського «genus» – род). Спочатку англійський термін «gender» позначав виключно граматичну категорію роду, потім був запозичений із лінгвістичного контексту та почав використовуватись в соціальних науках. К 1950-им рокам в надрах цих наук назріла необхідність розмежування біологічного та соціального в питаннях статі. Гендер повернувся із соціальних наук до терміносистеми мовознавства в новому значенні після того як гендерні дослідження отримали статус міждисциплінарного напрямку. Нове значення поняття «гендер» було покликано підкреслити не природну а соціальну причину статевої відмінностей [22, С. 18–27.]

Довгий час «стать» вважалась першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між чоловіками та жінками. В результаті

розвитку гендерних досліджень стало очевидним, що з біологічної точки зору між чоловіками та жінками схожостей більше ніж відмінностей: і такі характерні відмінності як високий зріст, велика вага, мускульна маса та фізична сила залежить не від статі, а від способу життя, підвалин у суспільстві.

У зв'язку з тим, що біологічна стать не може бути поясненням різноманітності соціальних ролей чоловіків та жінок, відмінностей в їх поведінці, емоційних характеристик, у наукову терміносистему увійшло поняття «гендер», що означає «сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство наказує виконувати людям в залежності від їхньої біологічної статі» [36]. Тобто бути чоловіком або жінкою в суспільстві означає не тільки бути носієм тих чи інших анатомічних особливостей, алей виконувати певні гендерні ролі.

В одному із перших тлумачень гендера було зазначено, що поняття «чоловіка» та «жінки» корелюють з терміном «стать», співвідноситься з категоріями «чоловічій» («маскулінний») та «жіночій» (фемінний), які можуть бути незалежними від статі. Таким чином, гендер визначався як ступінь «мужності» та «жіночності», що проявляється індивідом» [43, с.9]

У «Великому тлумачному соціологічному словнику» автори зазначають, що «чоловік» та «жінка» – це терміни, що зарезервовані за біологічними відмінностями між людьми, у той час як «чоловіче» та «жіноче» належить до сформованих культурою рис поведінки та видам темпераменту, що вважаються соціально відповідними статі. Гендер, як об'єкт історичних змін, може змінюватись і внутрішньо, і поміж культурами: змінюється значення, інтерпретація, вираз гендера. Особливе вираження гендера утворюють соціальні фактори, такі як клас, вік, раса й етнос. На думку соціологів це вираження не можна зрівнювати будь-яким скороченим способом із сексуальністю або статтю» [6]

Звернемось до тлумачень гендеру різними вченими.

Зокрема, І.І.Халєєва розглядає гендер як «свого роду міждисциплінарну інтригу, в основі якої сплітається безліч наук про людину, про її не тільки біологічну, але й соціальну та культурно зумовлену специфіку, про інтригу як сукупність обставин, подій та дій, в центрі яких знаходиться людина, особистість» [42, с.10]. Учена вважає за необхідне підходити к гендеризму як до реальності, яка опосередковується знаками, символами та текстами.

Цікавою є думка О.С.Гриценко, яка вважає, що гендерний вимір актуальний для всіх рівнів мовної системи, сприяє більш глибокому аналізу семантики лексичних одиниць, пронизуючи як денотативне, так і конотативне значення та формуючи асоціації, що пов'язані зі словом у даному мовному суспільстві» [10, с.13].

Для Н.Л.Пушкарьової гендер – це «система міжособистісних відносин, яка є основою суспільної стратифікації за ознакою статі» [34, с.168]. На її думку, обидва поняття «чоловік» та «жінка» історично контекстуальні. Таким чином, на наш погляд, є більш ніж виправданим вивчення гендеру на матеріалі художніх творів, в яких фіксується інформація про культурно значущі елементи маскуліності та феміністі як з авторської позиції, так і в уявленні суспільства в цілому.

Л.А.Гулюк розуміє під тендером «складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей чоловічих та жіночих ролей, поведінки, ментальних й емоційних характеристик», а також як «організований соціокультурний конструкт, який суспільство надбудовує над традиційною статевою фізіологією» [11, с.33].

Авторці енциклопедичної статті А.Ю.Большаковой в «Літературній енциклопедії термінів та понять» гендер здається не просто культурним конструктом, а ключовою складовою, яка визначає відношення особистості до навколишнього світу. Тому на думку вченої, важливо навчитися виявляти особливу репрезентацію гендерних

відносин у різних політико-економічних та культурно-історичних контекстах.

Таким чином, гендерна парадигма, що зафіксована в літературному творі, є водночас соціокультурним конструктом, і особливою репрезентативною системою, яка визначає ступінь значущості індивідів в суспільному житті [28, с.161].

Різноманіття тлумачень та підходів до інтерпретації гендерної складової свідчить про те, що в науці донині не вироблено єдиного уявлення про сутність гендеру. Існуючі наукові підходи можна умовно розвести за двома напрямками. З одного боку, гендер розглядається як розумовий конструкт/ модель, культурний символ або культурна метафора. Так, на думку О.О.Вороніної, статевий диморфізм закріплений в культурі через символіку чоловічого та жіночого початку таким чином, що все чоловіче асоціюється із раціональністю, духовністю, культурою, божественністю, а жіноче ототожнюється з чуттєвістю, тілесністю, гріхом, природою [37, с.23].

Дослідження гендеру як культурного феномену неможливе без залучення до вивчення широкого кола лінгвістичних питань (семантики, прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, аналізу дискурсу та ін).

На сучасному етапі завдання гендерної лінгвістики А.В.Кіріліна вбачає не в тім, щоб визначити, яка стать домінує в мові, а в тім, щоби встановити які засоби вираження гендеру містяться у мові, в якому прагматичному та комунікативному контексті виникає конструювання гендеру, і як впливають на цей процес екстра і інтралінгвістичні фактори [21, с. 9].

З іншого боку, гендер належить до соціальних конструктів, до «реально (не тільки ментально) існуючої системи міжособистісних взаємовідносин» [34, с.168]. Ця теорія ґрунтується на ідеї про те, що соціальна стать – це свого роду статус, придбаний індивідом за

допомогою соціалізації. Дослідників, прихильників цієї концепції цікавлять такі поняття, як гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерний стереотип та ін.

Визначимо більш значущі для нашого дослідження терміни.

Гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, яка характеризує людину з точки зору приналежності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш суттєво, як сама людина себе ідентифікує [37, с.31].

Під гендерною ідентичністю індивіда розуміється бажання ототожнювати себе із поняттями мужності та жіночності, що існують у даному суспільстві.

Гендерна роль розуміється як «виконання певних соціальних правил – тобто відповідна статі поведінка у вигляді мовлення, манер, одягу, жестів та іншого» [37, с.23].

Відзначається, що «традиційна система диференціації статевих ролей і пов'язаних з ними стереотипів маскуліності та фемінності вирізнялась наступними характерними рисами: чоловічі та жіночі види діяльності і особисті якості відмінювались дуже різко і здавалися полярними; ці відмінності освячувались релігією або посиланнями на природу; чоловічі та жіночі функції були ієрархічними – жінці відводилася залежна, підрядна роль, так що навіть ідеальний жіночий образ конструювався з точки зору чоловічих інтересів [37, С.62].

Важливим для нашого дослідження є запропоноване Н.Д.Голєвим визначення гендерності, яка «існує в мові не як граматична, а як понятійна або функціонально-семантична категорія, що виражена засобами різних рівнів, у тому числі, морфологічними засобами» [9, с.16].

На сьогоднішній день не існує єдиного погляду на природу *гендерної метафори*. У визначенні А.В.Кириліної гендерна метафора характеризується як нове поняття, яке позначає перенос фізичних та в

сій сукупності духовних властивостей, що об'єднані словами «мужність» та «жіночність», на предмети, які безпосередньо не пов'язані зі стат'ю, наприклад *вічна жіночність*, *мужній поступок* та ін. [21, С.129-130].

В рамках іншого погляду, гендерна метафора розглядається також як метафоричні номінації чоловіків та жінок, які виступають в якості засобу маркування «типово чоловічих» та «типово жіночих» якостей на основі уподібнення явищам різних понятійних рядків [35, с. 48]. Прикладами такої метафори, в якій, використовуючи термінологію Дж.Лакоффа та М.Джонсона, область цілі структурується за взірцем джерела [27, с.9], що належить до різних понятійних сфер («тварини», «рослини» та ін.), служать наступні одиниці: вона *<облезлая моль>*, *<серая мышь>*; *<председатель хитрая лиса>*, *<этакая корова>* та ін. У роботі ми будемо розглядати подібні метафори як *зоометафори* з яскраво/ або неяскраво вираженим маркуванням.

У нашому дослідженні під гендерною метафорою розуміється перенос властивостей та якостей, притаманних тій чи іншій групі людей, що об'єднані на основі будь-якої ознаки, предмета або явища навколишньої дійсності, на чоловіків та жінок по принципу аналогії, наприклад: *<Михаил – душка>*, *<Вовка, ну ты и баба!>*.

У Словнику гендерних термінів під маскулінністю та фемінністю розуміється комплекс тілесних, психічних, поведінкових ознак, що відрізняють чоловіка від жінки, а також сукупність «можливостей та очікувань, детермінуючих соціальну практику тієї чи іншої групи, яка об'єднана за ознакою статі» [37, с.142].

О.Л.Кустова називає три різних значення фемінності /маскулінності:

1) фемінність / маскулінність як дескриптивні категорії, що позначають комплекс особливостей психіки та поведінки, об'єктивно властивий чоловікам і жінкам;

2) фемінність / маскулінність як система правил, яких необхідно дотримуватися, щоб досягти нормативного еталону мужності / жіночності;

3) фемінність / маскулінність як сукупність соціальних уявлень про те, якими є чоловіки та жінки і які якості їм притаманні [25, с. 230].

Дуже часто категорії «мужності» та «жіночності» виступають синонімами маскулінності / фемінності. Поняття «мужність» та «жіночність» метафоричні за своєю природою та в силу семантичної двуплановості впливають на свідомість носіїв мови, змушуючи їх пов'язувати абстрактні категорії «мужність» та «жіночність» з чоловіками та жінками. Номінація категорій «мужність», «жіночність» було мотивована конкретним людським досвідом – наявністю двох типів людей. Саме тому внутрішня форма цих двох категорій відсилає до людей різної статі та спонукає приписувати їм якості, властиві цим категоріям, що, в свою чергу, сприяє формуванню гендерних типів [20, с.26].

Однак, на думку інших учених, треба розмежовувати поняття маскулінність / фемінність від термінів «мужність» / «жіночність». **Мужність** – моральне поняття, яке позначає не сукупність чоловічих якостей, а морально-психологічну властивість, прояв якої у рівному ступені підтримується як чоловіками, так і жінками. А **маскулінність** це не стільки мужність, скільки набір очікуваних взірців та норм поведінки, властивих виключно чоловікам.

Таким чином, гендер є ключовим поняттям сучасного гуманітарного знання, без дослідження якого неможливий повноцінний аналіз мови та мовлення.

Як зазначають вчені, будь-який концепт складається із ядра, центральної зони та периферії. Ядро та центральна зона концепту містить прототип основного значення слова, постійні характеристики поняття, а периферія відображає індивідуальне бачення концепту. В

нашому дослідженні вивчаючи периферію концепту «чоловік» на матеріалі сучасної російської прози початку ХХІ ст., ми зможемо проаналізувати лексичні засоби його вербалізації, зокрема індивідуально-авторські метафори та порівняння.

Фактичним матеріалом слугують прозові російськомовні твори письменниць сучасності М. Палей, Л.Петрушевської, Т.Толстої, В.Токаревої, Л.Уліцької.

РОЗДІЛ 2
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧОЛОВІК» ОЧИМА ЖІНКИ:
ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРОЗИ)

2.1. Лексична вербалізація концепту «чоловік» на матеріалі сучасної російської прози

Концепт як складне смислове утворення має польову організацію з нечіткими кордонами між прошарками. Концептуальне поле може бути представлене декількома мікрополями, які структуровані за понятійними (ядро), ціннісними (центральна зона) та асоціативними зонами (периферія) [33, с.60].

Для розмежування об'єктивних та індивідуальних смислів концепту необхідно навести словникову статтю лексеми «чоловік»: **Мужчина** – 1. Особа, протилежна жінці по статі; 2. Доросла людина цієї статі на відміну від юнака, хлопчика; 3. Особа чоловічої статі, що вирізняється мужністю, твердістю [МАС 2: 309].

Письменниці як носії даної мовної культури активно реалізують семи, що представлені в дефініціях Малого академічного словнику за редакцією О.П.Євгенієвої, наприклад: 1) Особа, протилежна жінці по статі < *Он ведь не женщина, а мужчина. И не просто мужчина, а миллионер. Хозяин жизни* > (В.Т. «Из жизни миллионера»); 2) Особа чоловічої статі, що вирізняється мужністю, твердістю: < *Он потрясающий, и не важно, пьяный, трезвый. Он — то, что нужно каждой женщине. Он мужчина до мозга костей* > (Л.У. «Женщины русских селений»).

У Малому академічному словнику російської мови лексема, що номінує концепт, характеризує чоловіка, в першу чергу, з точки зору

його фізіологічних та вікових характеристик. Тому до ядра концепту будуть відноситись наступні номінації чоловіка, як *мальчик* 'дитина, підліток чоловічої статі' [МАС 2: 223]; *муж* 'чоловік у зрілому віці' [МАС 2: 308]; *мужик* 'чоловік; що досягнув зрілості, переважно одружений чоловік' [МАС 2: 309]; *парень* 'особа чоловічої статі, що досягнула зрілості; не одружена; молода людина; юнак; не старий чоловік взагалі' [МАС 3: 23]; *старик* 'чоловік, що досягнув старості' [МАС 4:249]; *юнец* 'юнак, підліток' [МАС 4: 774], бо всі вони називають осіб чоловічої статі, тобто мають зі словом *мужчина* хоча б одну загальну сему.

Слід пояснити передумови для включення деяких одиниць в концептуальне поле «Чоловік». Поряд із універсальними знаннями існують унікальні, самобутні, навіть, парадоксальні авторські уявлення. Художньому мовленню властива метафоризація дійсності, тому багато елементів, що входять в концептуальне поле і не мають семи «чоловік» в загальномовному значенні, набувають її в художньому контексті.

Під час аналізу індивідуальної картини світу письменника особливої значущості набувають саме ціннісний та образний прошарки концепту, так як вони є способом реалізації суб'єктивного компоненту об'єктивної реальності.

Концептуальне поле «Чоловік» в художній картині світу М. Палей, Л.Петрушевської, Т.Толстої, В.Токаревої, Л.Уліцької організовано сукупністю декількох мікрополів. Вони характеризують чоловіків

- **за віком:** *парень, ребёнок, мальчишка, старик, дяденька, старичок, мужик, дедушка, школьник;*
- **за різним ступенем спорідненості та сімейним станом:** *внучок, братик, отец, папаша, родитель, отчим, пасынок, муж-немуж;*
- **національною / расовою/ територіальною/ етносоціальною приналежністю:** *немец, полуармянин, француз,*

марокканец, индус, африканец, поляк, китаец, перс, венгр, єврей, швейцарець, араб, армянин;

– **соціальним статусом та професією:** *академик, герой соціалістического труда, професор, офіціант, режиссер, студент, ковбой, письменник, танцюр фламенко, льотчик, бухгалтер, інженер, заведуючий відділом, дальнобойщик, боцман, аккомпаніатор, адміністратор, прокурор, ветеринар, програміст, мільйонер, філософ-античник, педагог, раб, водій, віолончеліст, учитель, поет, механік, пастух, інтелігент, біолог, міліціонер, мостостроїтель, преподаватель военного дела, доцент, електрик, конвейерний мастер, спортсмен, учёный, учитель пения, священник, медработник, механик;*

– **політичними уподобаннями та військової підготовки:** *революціонер, герой финской компании, солдат;*

– **за міжособистісними відносинами:** *невеста, жених, сусід, кавалер, любовник, поклонник, друг, вихованець, товариш, родич, вдовець, седьмая вода на киселе ;*

– **за рисами характеру/ манерою поведінки/ особистісними якостями:** *ханурик, убивець, карманник, душегубець, алкаш, герой, бабник, подкаблучник, псих, меломан, естетик, класик, подлець, захисник, кормилец, опора, плейбой;*

– **за оцінною / якісною характеристикою:** *работяга, красавець, крепьш, дитина, умелець, хмырь, должник, коротышка, прима, немчур, бестия, гігант, дурак, умница, шалопай, эгоист;*

– **за прихильністю до релігійних а також філософських течій, напрямів:** *неофіт, патріарх, мусульманин, монах, отступник, гедонист, матеріаліст.*

До ближньої периферії входять наступні мікрополя: 1) **«історичні діячі, що увійшли в історію особистості»:** *Гітлер, Ленін, Ульянов, Штирлиць;* 2) **діячі культури** (актори, письменники, композитори):

Лукино Висконти, Шварценеггер, Бах, Кадочников; 3) казкові / міфологічні персонажі / герої творів: принц ельфів, жених Дюймовочки, Ромео, бог любви, Финист ясный сокол, циклоп-тарантул, Иван-царевич, Андрей-стрелок та ін.

2.2. Метафорична репрезентація концепту «чоловік» очима жінки в сучасній російській прозі початку ХХІ ст.

На нашу думку, метафоричні номінації концепту «чоловік» заслуговують особливої уваги, в першу чергу, тому що відображають ту частину концепту, яка обумовлена авторською креативною свідомістю, і краще, ніж інші прошки концепту, сприяють виявленню індивідуально-особистісних сенсів на фоні загальнонаціональних. Згідно теорії Дж.Лакоффа та М.Джонсона, концептуальна система людини структурована та визначена засобами метафори [Лакофф, Джонсон 2008 с.27], саме тому аналіз метафоричних моделей може допомогти сформуванню найбільш повноцінне уявлення про індивідуально-авторське світобачення дійсності. Важливо пам'ятати, що художній концепт вирізняється від первинного концепту за трьома основними показниками: в його основу покладена асоціація, він містить різноманітні емотивні смисли, тяжіє до образів, та включає їх в себе [Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 256 с. С.34-35]. Індивідуально-авторська метафора (словесний образ) завжди створюється а не відтворюється, тому що вона може бути непередбачуваною, заснованою на індивідуальних асоціаціях, в яких є художня таємниця [Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. М.: Логос, 2004. 280 с. с.134].

Існують різні метафоричні схеми, що моделюють образ чоловіка в творах поетів і прозаїків. Зокрема, О.В.Комісарова на матеріалі «Словника поетичних образів» виділяє такі метафоричні моделі:

«Чоловік – це тварина», «Чоловік – це птиця», «Чоловік – це божество або міфічна істота». Однак проаналізувавши концепт «чоловік» на матеріалі прозових творів сучасності, ми спостерігаємо, що метафоричні моделі на матеріалі поезії дещо відрізняються від метафор в сучасній прозі.

Незмінною залишається метафорична модель **«Чоловік – це тварина»**. Вона є найпродуктивнішою в художньому мовленні російських письменниць сучасності. Частотною в цій групі є метафора *чоловік – це самець*. Вона зустрічаються практично у всіх письменниць. Жінки, характеризуючи чоловічу сексуальність, асоціюють чоловіків із самцями: *<Итак, море, солнце, а у нее модные босоножки, крутая завивка, бровки, черные очки и тут же (внимание!) толпа восхищенных самцов, с ними она едет на базар>* (В.Т. «С горы»); *<...от услуг Робера в качестве аккомпаниатора, а также администратора отказываюсь. Хватит! Этот породистый, умный, сильный самец вконец развратил меня своим проклятым великодушием – и вдобавок сам превратился в ничто...>>* (Л.П. «Куртуазный гламур»);

<Монькин папаша, Арнольд Аронович...В одних трусах, урча и сосредоточенно сопя, это животное принималось надвигаться на несовершеннолетнюю свою дочь...> (М.П. «Кабирия с Обводного канала»); *<Впиваясь в Моньку единственным глазом, циклоп-тарантул без труда завершал поимку: Монька сама замирала в углу>* (там же).

Чоловіча працьовитість асоціюється із клячою: *<Но загар на рабочей кляче, на мужике, который вечно все тянет на себе, весь мир, — этот загар не меняет ничего>* (В.Т. «С горы»);

Пейоративне значення має метафора *гад*: *<А он, гад, прижился. Чувствовал себя как дома. Совсем ручной стал>* (Т.Т. «Факир»);

<Хенк даже не взглянул в сторону обнаженной натуры – и тут я едва не завопила: лицо его было бледным и полностью отрешенным лицом мертвого гомункула> (Л.П. «Куртуазный гламур»); *<В другой раз ты*

получишь такую конфетку, какую еще и не пробовал... веди себя хорошо, лягушонок...» (там же); <Молодая, девчоночка совсем, вцепилась в **старого козла**, своего не упустила, умница> (Л.У. «Женщины русских селений»);

Метафорична модель «**Чоловік – це рослина**» представлена поодинокими метафорами, що мають негативну окраску: <**Художник – такой сморчок** в рваной дерюжке – тащил тяжелые картины> (Т.Т. «Факир»);

Слід зазначити, що стабільною є метафорична модель «**Чоловік – це людина**», де лексеми у своїй більшості мають різноманітні пейоративні відтінки. Наприклад: <...что кукловод Гертруда Борисовна, левой рукой подсунувшая Моньке какого-то **женатого хмыря**, правой подвела Глеба к самой дверной щелочке, чтобы он (тетка учла его слабое зрение) мог наблюдать акт любовной измены с удобного для себя расстояния> (Л.П. «Кабирия с Обводного канала»); <Я мельком видала этого **типа с чертами алкогольного вырождения**, вертлявой фигуркой и долгим уголовным прошлым> (там же); <... а вечером явился **душегубец Федя**> (там же); <Перестань. Мой Веник Говеньый, но и твой Мишка тоже недалеко ушел. **Старый бабник!**> (Л.У. «Женщины русских селений»);

<...**кавалеры**, подкинутые Моньке ее мамочкой, все эти усталые **хозяйственники**, видящие в Моньке такой пикантный розанчик с помойки, притягательно-грешные миазмы которого давали им мимолетный роздых от добродетельных испарений семейной кухни...> (Л.П. «Кабирия с Обводного канала»);

Розгорнутою метафорою репрезентовано образ Колі Рибного з твору Л.Палей «Кабирия с обводного канала»: <**Умелец Коля Рыбный** продолжал между тем **узорить** Моньку растительным **орнаментом синяков**, образующих **сад непрерывного цветения**>;

<Неофит Федя, может быть, прочувствовав всю ответственность возложенной на него алиментарной миссии, навещал Раймонду ежедневно>;

<Подкаблучник Арнольд Аронович послушно плелся на рынок, где, буравя одиноким глазом дары частно-секторной Помоны...> (там же);

<К тому же Мур обнаружила, что принадлежащий ей классик неплатоническим оком взирает на пышных подавальщиц и молоденьких горничных, и решила, что пришла пора укрепить семью, дав возможность классику проявить себя в качестве родителя уже подросшей девочки> (Л.У. «Пиковая дама»);

<Старый эстетик сыграл недобрую роль: голубчик его теперь не знал, как жить дальше, — без водителя он не умел> (Л.У. «Голубчик»);

<Их общий муж — сначала Фридин, а потом Алисин, — писатель Бенъямин Х., пишущий на языке идиш, был человек-энтузиаст> (Л.У. Менаж а Труа)

<Между тем каждый, кто общался с проститутками Большого Города, знает, что их среднестатистический клиент, то есть раздавленное, вконец изжеванное и выплюнутое урбанизацией (практически бесполое) существо — наведывается к ним, главным образом, для того, чтобы, надравшись до положения риз, наконец-то облегчить себя сагой про дурака босса, про дуру жену> (Л.П. «Кургуазный гламур»);

Не, не представляю. Венька — программист. Правда, очень хороший. Он совершенно невозвышенный, ты его знаешь. Он эгоист распоследний и, кроме компьютера и водки, ни в чем не нуждается...> (Л.У. «Женщины русских селений»);

Не дивлячи на те, що більшість метафоричних моделей мають пейоративний окрас, але є низка метафор з позитивною оцінкою. Наведемо приклади: *<Он потрясающий, и не важно, пьяный, трезвый. Он — то, что нужно каждой женщине. Он мужчина до мозга*

костей> (Л.У. «Женщины русских селений»); <У выбранного предмета лицо принца, светлые волосы, он давно уже отмечен в коридорах факультета, где шмыгает юная дева, он **герой, звезда, немного плейбой**> (В.Т. «Колыбельная птичьей родины»); <и тут же, как во сне, муж Гриша — **защитник, кормилец и опора жизни...**> (Л.У. «Сын благородных родителей»);

<Папочка всегда был немного смешной, но **рыцарь! Великий рыцарь!** Он к женщинам относился с большим почтением, не почему-либо, а потому что они все как будто немного родственницы его Аллочке...>(Л.У. «И умерли в один день»);

Метафоричну модель «**Чоловік – коханець**» використовують не всі письменниці. Різноманітні репрезентації цієї моделі ми спостерігаємо в творчості Людмили Уліцької. Наведемо приклади:< **Робер** – прекрасний аккомпаніатор – он улавливает, даже раньше меня, переменчивые оттенки моих настроений; по этой же самой причине он, довольно долго, оставался для меня **превосходным любовником**> (Л.П. «Куртуазный гламур»); <И тогда в Амстердаме, куда меня занесла страсть к моему **любовнику**, темно-синему от сплошной татуировки бразильскому боцману, мне пришло в голову организовать альтернативный бордель> (там же); <С мужем Сережей все было куда как менее интересно. А в этот раз **Евгений Николаевич** был вообще — **прима**> (Л.У. «Второе лицо»); <Он был **великий любовник**. Он мне не изменял, он просто спал с другими бабами> (Л.У. «Женщины русских селений»); <Он трудился над Лидией до позднего вечера, он выполнил свою месячную норму. Он никогда не ощущал себя **гигантом**, но в этот день в нем что-то открылось гигантское из-за этой женщины с тонкой талией, необыкновенной женщины> (Л.У. «Цю-юрхь»); <Он был, несмотря на свои тридцать, довольно заезженный **мужик**, часто менявший женщин от небезосновательной неуверенности, а с этой

*малявкой он был **гигант**, и приключение их было острым*» (Л.У. «Орловы-Соколовы»);

Оцінну конотацію має метафорична модель «**чоловік – красень**». Жінки завжди звертали увагу, в першу чергу, на зовнішність чоловіків, на їх вроду. Наведемо приклади: *<Однажды Ромео заехал ко мне на работу — седой, в голубом, **красавец**. Мы сидели и беседовали*» (В.Т. «Мужская верность»); *<Вообще он **роскошный мужчина** – играет, конечно, в богему, ну и пусть, – волосы до плеч, с проседью*» (Т.Т. «Пламень небесный»); *<С букетом моих роз Хенк был **сатанински красив**. Я взялась его фотографировать*» (М.П. «Куртуазный гламур»); *Сам же Евгений Николаевич был в молодые годы **красавец** — с актером Кадочниковым одно лицо* (Л.У. «Второе лицо»); *<Венгр какой был! Как его, **красавец**? — Иштван*» (Л.У. «Женщины русских селений»); *<Саид хоть и **красавец** был, но восточный человек, с другими понятиями, и коварный...>* (Л.У. «Установление отцовства»);

Цікавою, незвичайною, на наш погляд, є метафорична модель «**Чоловік**» – **це річ, предмет, артефакт**. Іноді авторки залучають дуже несподівані метафоричні номінації завдяки своєму оригінальному баченні світу. Наведемо приклади: *<Ковалев — другое дело. **Ковалев** — крепость. Можно лечь и спокойно заснуть и ничего не бояться. А собака будет сидеть у порога и сторожить*» (В.Т. «Мужская верность»);

В оповіданні «Ніч» Т.Голстая використовує прийом нанизування метафор: *< А он – поздний ребенок, маленький **комочек, оплошность природы, обсевок, обмылок, плевел, шелуха, предназначавшаяся к сожжению и случайно затесавшаяся среди своих здоровых братьев...>*** ;

Цілу низку гастрономічних метафор містить опис чоловіків-торгівельників у творі «Куртуазный гламур» Т.Палей: *<кожа торговцев соперничала с кожурой их товаров – как в мультике-клипе, мелькали **мандариновые лица, руки-бананы, грейпфрутовые плечи, поросшие***

густой черной шерстью багрово-гранатные животы, ореховые голени и коленки; там огнедышаще сопел, вращая глазами-яйцами, исходивший потом и похотью торговец из Уганды, похожий на чудовищно разросшийся баклажан; иссохший индус, смахивающий на таковой же имбирный корень, резко разил какими-то пряными притирками и соблазнял розово-золотистыми, словно тающими в воздухе тканями> (Л.П. «Куртуазный гламур»). У цього контексті представлена розгалужена метафора, ускладнена порівняльними зворотами.

Метафорична модель «**Чоловік – це дитина, хлопчик**» різноманітно представлена в прозі письменниць: <Мгновение я поколебалась – а не взять ли его с нами, – но мне было лень, слишком большая нагрузка – в другой раз, **мой мальчик**, в другой раз... > (Л.П. «Куртуазный гламур»); <То есть Владик отошел, как только закончился этот блюз, знаменитый «край птиц», и дальше мелькал своим крепким кудрявым затылком, широченными плечами, своей **мордочкой ребенка** где-то там, в стране снов, среди цветущих лужаек, подальше... (В.Т. «Колыбельная птичьей родины»)>; <Увидев меня, Хенк **по-мальчишески** просиял, бросил кисть в ведро, пружинисто подбежал, мощно меня заграбастал.... настырно пробился языком в мой рот, имитируя иное проникновение > (Л.П. «Куртуазный гламур»); <Каким он был **милым мальчиком**, студентом-третьекурсником, нисколько не похожим на крепких самцов, исполняющих бодрый обряд собачьей свадьбы возле ее матери> (Л.У. «Пиковая дама»);

Метафоричну модель «**Чоловік – це жінка**» ми зустрічаємо в оповіданні про старого професора-гея Людмили Улицької «Голубчик»: <Милая девочка, — говорил Николай Романович своему питомцу, — но очень уж неудачной внешности...>; <Он теперь был что-то вроде **старой девы**: не то чтобы женский пол его совсем не волновал, но

страх перед женским коварством пересиливал притяжение> (Л.У. «Великий учитель»);

Метафоричну модель «**Чоловік – це гроші**» складає лексема *золото*: *<Лёнечка был, конечно, золото, чистое золото, но его незначительная внешность, лысинка, ручки белые короткопалые, и как он кушает, маленькими долгими жеваниями перекатывая еду во рту, — от всего этого воротило...>* (Л.У. «Установление отцовства»);

Практично у всіх авторів зустрічається метафорична модель «**Чоловік – це дитина**»: *<То есть Владик ...и дальше мелькал своим крепким кудрявым затылком, широченными плечами, своей мордочкой ребенка где-то там...>* (В.Т. «Колыбельная птичьей родины»);

Модель «**Чоловік – це казковий персонаж**»: *<У выбранного предмета лицо принца, светлые волосы, он давно уже отмечен в коридорах факультет...>* (В.Т. «Колыбельная птичьей родины»); *<Аркадий Борисыч ...Стоит, розовый, сытый, тугой, яйцевидный, Нину не замечает, а она уже в пальто на пороге. Потом высунет треугольный язык и вертит его так и сяк – боится заразы. Тоже мне Финист Ясный Сокол!>* (Т.Т. «Поэт и муза»); *Женя на всю жизнь запомнила его сказочное лицо: Финист — Ясный сокол, или Андрей-стрелок, или Иван-царевич. Но был он, несмотря на истошную синеву глубоко утопленных в глазницах глаз, волк волком* (Л.У. «Финист – Ясный сокол»);

Цікавою є метафорична модель «**Чоловік – це Бог**»: *<На консилиум приехал знаменитый Ковалев — полуармянин и полубог>* (В.Т. «Мужская верность»); *<Этот, юный бог любви, грешил с бабами, искатель все новых ощущений>* (Л.П. «Бессильные руки»);

Метафорична модель «**Чоловік – це ангел – вбивця**»: *<Ангела звали Федя Иванов. На убийца он тянул не очень, плюгавой вертлявостью напоминая скорей карманника из мелких>* (Л.П. «Кабирия с Обводного канала»);

Метафорична модель «**Чоловік – це чорт, біс**»: *<Слава же, **черт ехидный**, фальшиво ее утешал, а сам радовался — не нужна ему была ни дача, ни машина, вообще ничего — он любил только телевизор смотреть, на диване лежа, придурок, ей-богу...>* (Л.У. «Второе лицо»); *<Марек, **хитрая бестия**, задал Мур очень удачный вопрос — о Сталинской премии, некогда полученной классиком>* (Л.У. «Пиковая дама»); *<Убить бы **черта безногого**, — думала Нина. — Но как тогда с комнатой быть? Без него ведь не дадут! **Черт же безногий** побушевал, допил самогон и уснул прямо на пороге, на половике>* (Л.У. «Приставная лестница»);

У художній мові письменниць зустрічаються складні метафори, тобто такі, у яких один новий концепт представлений кількома простими метафорами. У структурному аспекті розрізняють прості, поширені, розгорнуті та розгалужені метафори.

Метафорична модель «**Чоловік – це птах**» представлена розгорнутою метафорою. «**Розгорнута метафора** – це метафора, що розкриває комплексний метафоричний концепт, який реалізується одним центральним і кількома залежними від нього допоміжними фокусами, котрі перебувають в ієрархічній підпорядкованості центральному фокусу» [3, с.8]. Людмила Петрушевська в оповіданні «Богиня Парка» порівнює чоловіка з півником: *<И А. А. замер на полушаге, **как замирает петух**, втянув, отшатнувшись, голову и занес лапу — но еще не ступив ею. — Вы сколько должны-то? — строго, даже недоброжелательно продолжала Алевтина. По силуэту было видно, что **петух** обомлел, — видимо, А. А. подумал, что тетка обозналась, приняла его за кого-то другого. — Кто? — брякнул этот половозрелый **самец** и влип, потому что на самом деле ему надо было бежать на верандочку, накинуть дверной крючок и мигом на топчан, мигом! И с головой одеялом накрыться! **Петух** подумал, протянул лапу в пятнистой штанине и с грохотом поставил ее впереди себя. То есть*

сделал первый шаг навстречу своей судьбе. Потом поднял вторую жилистую ножку и занес ее над землей в намерении сделать следующий шаг. Сердце **петуха** сильно билось. Но он неуклонно ступал и ступал вперед, гремя доспехами, тряся серезжками и качая тряпочкой красной бороды. Глаза его в сухих оранжевых ободках торчали как блестящие пуговицы. Гребень налился клюквенным соком и тяжело нависал. Полная картина!>;

«**Розгалужена** метафора – це проста або складна (поширена, розгорнута) метафора, ускладнена порівнянням, метонімією, символом або будь-яким іншим тропом. Порівняння як близький метафорі троп часто ускладнює метафоричні конструкції» [3, с.8].

Розгалуженою метафорою представлена модель чоловік – це сокіл», ускладненою порівнянням в оповіданні Тетяни Толстої «Петерс»: <Растерянным **соколом** озирался Коновалов, **описывал** круги, щелкал **клювом**, а потом неохотно **взмыл** и **скрылся** за синим лесом. Больше уж после ее никто не любил>.

<Николай Афанасьевич и Вера Александровна, каждый по-своему, шли к вечной жизни: муж приобретал прочность и узловатость дерева и очертания **птицы-ворона**, носатого, неподвижного в шее> (Л.У. «Они жили долго»).

Метафорична модель «Чоловік – це тварина» також представлена розгорнутою метафорою: <**Циклоп** тупо постукивал палочкой и тяжело дышал. Кроме глаза и пальцев, отнятых еще в финскую, у него, уже на гражданке, откромсали часть печени, желудка, а селезенку убрали полностью; вместо правой ноги он довольствовался протезом, теперь стоял ампутационный вопрос о левой. ...Творец забавлялся им, как хотел: то **крылышко** оторвет, то **щупальце**, то **усик**, то еще сяжки надломит, – а тот знай себе **ползает**> (Л.П. «Кабирия с Обводного канала»);

Окреме місце в аналізованих творах посідають *номінативні оцінні метафори*, які мають негативну конотацію. Це такі лексеми як *подлец*,

*дубина-дубиной, придурок, дурак. Наведемо приклади: <Слава же, черт ехидный, фальшиво ее утешал, а сам радовался — не нужна ему была ни дача, ни машина, вообще ничего — он любил только телевизор смотреть, на диване лежа, **придурок**, ей-богу> (Л.У. «Второе лицо»); <Мужиков у Инги было множество, все с изъяном: от которого первый сынок родился, — подлец был натуральный, военно-морской был хорош собой, но дубина дубиной> (Л.У. «Установление отцовства»);*

Аналіз метафоричних моделей в процесі формування концепту «чоловік» в сучасній російській прозі початку ХХІ ст. дозволяє зробити висновок, що метафора, відображаючи світоглядну позицію мовця, виступає основним засобом об'єктивації концепту в художній картині світу Марини Палей, Людмили Петрушевської, Вікторії Токаревої, Тетяни Толстої, Людмили Уліцької.

2.3. Порівняльні конструкції як репрезентанти концепту «чоловік» в художній прозі російських письменниць початку ХХІ ст.

Аналізуючи концепт «чоловік» у концептосфері порівнянь, ми виявили і проаналізували декілька груп мікроконцептів: 1) Порівняння, які формують цільний образ; 2) Зовнішня характеристика (зовнішність, обличчя, одяг, взуття); 3) Внутрішні характеристики (інтелектуальні якості, емоційно-психологічні характеристики, морально-етичні якості); 4) Статусні, психо-сексуальні характеристики, які виявляються в стосунках із жінками.

Розглянемо кожну групу окремо.

1. Порівняння, які формують цільний образ. У проаналізованих творах чимала кількість прикладів, коли за допомогою одного порівняння малюється цільний образ, що дозволяє судити про

зовнішність чоловіка. Наприклад: < *За рулем сидел парень, похожий на красивую гориллу. Как актер Шварценеггер, что в переводе означает «черный негр», как будто негр может быть белым* > (В.Т. «Мужская верность»); < *Он походил на детдомовского ребенка, от которого отказалась непутевая мамаша* > (В.Т. «Из жизни миллионера»); < *Ковалев был похож на Ульянова, который пустил свою энергию и талант в мирных целях* > (там же); < *Фролкин — во главе фирмы. Ему давно все надоело. Он как старый перекормленный кот, который не ловит мышей* >; < *Бочаров — как конь, в котором играет каждый мускул, а его держат в стойле* > (В.Т. «Хеппи Энд»); < *Владик, с которым она немедленно стала повсюду появляться, он-то был жутко красивый парень, похож на какого-то американского киноартиста* > (Л.П. «Са и Со»); < *там огнедышаще сопел, исходивший потом и похотью торговец из Уганды, похожий на чудовищно разросшийся баклажан* >; < *иссохший индус, смахивающий на таковой же имбирный корень* > (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»); < *Речь Козлика была вполне связной, и логика в ней присутствовала, только весь он, вместе со своими собаками, как будто с Луны свалился* > (Л.У. «Второе лицо»);

2. У проаналізованих творах концептуальний аспект «**Зовнішні якості чоловіка**», найбільш яскраво представлений порівняннями, які описують:

2.1. обличчя: < *Его лицо ...светилось, как люстра Большого театра* > (В.Т. «Мужская верность»); < *Ее муж по виду типичный местный: рыльце как у хрюшки, белесый, маленький, полненький* > (Л.П. «Бессильные руки»); < *У него было такое выражение лица, словно он мечтал раствориться в светотени деревьев* > (М.П. «Святочный рассказ»);

2.2. та його риси:

– рот: < *Рот маленький и круглый, как копейка* > (В.Т. «Мужская верность»); < *Мужчина, по-рыбы раскрыв рот, немедленно сглотнул наживку* > (Л.У. «Цю-юрихъ»)

– очі: < *Глаза его в сухих оранжевых ободках торчали как блестящие пуговицы* > (Л.П. «Богиня Парка»); < *Глаза у него бегали, как шарики пинг-понга, туда-сюда: в альбом — на сцену* > (Л.П. «Колыбельная птичьей стаи»); < *Таков Филин. Сядет в кресло, покачивая туфлей, пальцы сложит домиком, брови дегтярные, прекрасные анатолийские глаза — как сажка* > (Т.Толстая «Факир»); < *Петерс шел по снегу так быстро, как мог, бабушка за ним еле попевала. Горло у него было туго стянуто белым шарфом, глаза блестели в темноте, как у кота* > (Т.Толстая «Петерс»); < *Вращая белыми, круглыми, словно пуговицы, глазами, с форменной пряжкой наголо...* > (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»); < *...там огнедышаще сопел, вращая глазами-яйцами, исходивший потом и похотью торговец из Уганды...* > (там же); < *Немой седобородый китаец, с молодыми глазами, похожими на двух мохнатых ос, пишет мне по-нидерландски* > (М.Палей «Святочный рассказ»);

– погляд: < *Жан-Пьер смотрел на малыша с такой нежностью, что совершенно перестал походить на отставного ковбоя* > (Л.У. «Путь осла»)

– ніс: < *Круглое лицо, неподвижные глаза и нос крючком* > (В.Т. «Мужская верность»);

– язык: < *Язык стал шерстяной, как валенок* > (В.Т. «Мужская верность»);

– вуха: < *...верхняя часть ушной раковины не закруглялась, а была ровной, будто ее разгладили утюгом* > (В.Т. «Мужская верность»).

– волосся: < *Кирюша весь оброс белыми волосами, как пастушок* > (В.Т. «Хеппи Энд»); < *А иначе откуда у Хенка ...гладкие светлые волосы, смахивающие на летящий парус* > (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»);

*<Мне виден твой затылок: в свете настольной лампы **волосы мерцают, как песок на плоском лапландском взморье**>(М.Палей «Рейс»);*

– посмішка: *Хенк, с **убийственной улыбкой**, идет ко мне* (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»); *Но он...улыбается так, как **улыбается свидетель жениха**, который не прочь основательно пообщаться с невестой* (М.Палей «Святочный рассказ»);

– фігура: *<Появляется официант, маленький и тонкий, как **стрела**>* (В.Т. «Из жизни миллионера»); *< Правда, на невестку похож, **тощенький, как беговой кролик**>* (В.Т. «Хеппи Энд»);

– голос: *<Он пел весь напрягшись, как **струна**, и немного вздрагивал в ритме песни>* (Л.П. «Такая девочка, совесть мира»); *<Он орал на меня так злобно, что **лебеди, громко захлопав, распустили свои черные паруса и улетели**>*(М.Палей «Кабирия с Обводного канала»);

– руки: *<...твоя рука, вытесненная твоим телом за пределы постели, смуглела, прижатая вертикально к стене, и кисть была беззащитно распластана, как у **щенка**>* (М.Палей «Рейс»); *<...и рука его того же оттенка, что **слоновая кость черенка рыбной серебряной вилки**...>* (Л.Улицкая «Второе лицо»);

– голова: *<Отец сидел в кресле, свесив голову набок, и лысая старая голова, утонувшая в коричневом шарфе, была беззащитна, как **птичье яйцо**>* (Л.Улицкая «Они жили долго»); *<Внешне он был похож на несчастного немца: белесенький, голубоглазый, **голова яичком**, ничего особенного>* (В.Т. «Мужская верность»);

– Концептуальный аспект «Одяг» представлений поодинокими порівняннями, які акцентують увагу читача на деталях вбрання чоловіка. Наприклад:*< Ковбой был одет в голубую фланелевую курточку с капюшоном, **похожую на распашонку**>* (В.Т. «Из жизни миллионера»);

3. Концептуальный аспект «**Внутрішні якості чоловіка**» представлений концепт-ознаками «характер», «емоційний стан», «розумові здібності» «звички». Наведемо приклади.

Концепт-ознака «звички»: *<... он ел таким образом, что в голову приходила мысль об игре на музыкальном инструменте или о тех интимных операциях, которыми он двадцать лет занимался>* (Л.У. «Второе лицо»).

Концепт-ознака «характер чоловіка» вербалізується такими порівняннями: *<Владик... упрямый как бык, неразговорчивый, ни на какие слова и шутки не отвечал и все время таскался за этой Ирой >* (Л.П. «Са и Со»);

<Николай Романович, напротив, всегда слегка проминался, как подспущенный баллон> (Л.У. «Голубчик»); *<Его все любили, и было за что: ошеломительно талантливый, добрый, открытый настежь, как большой ребенок>* (В.Т. «Мужская верность»).

Концепт-ознака «Емоційний стан чоловіка» представлений наступними прикладами: *<А тот, новенький, все забывался и возносился фонтанчиком легкой радости, в силу чего не особенно преуспел>* (Л.П. «Бессильные руки»); *<Миша, приплясывая и выворачиваясь, воздевая руки, как танцор фламенко, с муками переоделся за дверцей шкафа>* (Л.П. «Дайте мне ее»); *< Увидев меня, Хенк по-мальчишески просиял, бросил кисть в ведро >* (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»); *<Бледный, как труп, – жуткий, как висельник с выпученными глазами, Хенк держал в дрожащих руках все те же телефонные счета>* (там же); *< отчетливо видела, что Хенку что-то мешает... беспокоит, что ли... или раздражает... ну, словно бы гвоздь в ботинке или больной зуб... или зуд от тропических укусов, который, дабы не нарушать политеса, он не смеет утолить, даже и потихоньку... >* (там же);

Концепт-ознака «Фізичний стан» демонструють такі порівняння: *<Петерс сидел над обедками, неподвижный, как чемодан, трезвел, представляя себе, как он будет объясняться, просить, – презрение и усмешка гардеробщика>* (Т.Толстая «Петерс»); *<Хенк начал*

дрожать – сперва тихонько, потом все крупнее – как жеребец, предчувствующий изуверскую муку и неминуче-желанную казнь> (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»);

4. Концептуальний аспект «Статусні, психо-сексуальні характеристики, які виявляються в стосунках із жінками». Цікавими є індивідуально-авторські порівняння, що демонструють психо-сексуальні характеристики чоловіків. Наведемо приклади: *<К третьему курсу Олег ходил за Нинкой упорно, как больной, хотя ничего ему перепасть не могло, Ниночка вообще не понимала, зачем он все время рядом как сиамский близнец, норовит слиться с ней руками и боками*> (Л.П. «Колыбельная птичьей родины»); *Он одичал, вытянулся и внезапно стал похож на того милого мальчишку, который до потери сознания любил меня когда-то* (Л.П. «Такая девочка, совесть мира»); *Растерянным соколом озирался Коновалов, описывал круги, щелкал клювом, а потом неохотно взмыл и скрылся за синим лесом. Больше уж после ее никто не любил* (Т.Толстая «Петерс»); *<... при особенно лютых, особенно изуверских своих прорывах Хенк гангстерски забивал мой распятый рот разодранным крепдешиновым платьем; и Хенк, по-кабаньи озверевая в исступлении кульминаций, так и позабыл о написании моего псевдонима на борту яхты*> (М.Палей «Кабирия с Обводного канала»); *<прям даже не знаю, за что так повезло, со Славкой возится, как отец родной*> (Л.У. «Голубчик»); *<Он очень дорожил их общением ...да и самой Женей, чуткой и к литературе, и к музыке, и к нему, Славе. Влечения он к ней испытывал столько же, сколько к фонарному столбу*> (Л.У. «Голубчик»); *Жену Веру он любил больше, чем ясность мысли или логику* (Л.У. «Они жили долго»);

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що в мовній картині світу сучасних прозаїків-жінок важливе значення мають «зовнішні якості чоловіка», зокрема фізична врода, молодість, сексуальність: *<Он не такой молодой потом оказался, хотя свеженький, полненький, лет*

ему уже сорок восемь было. Но лицо очень гладкое, совершенно без морщин, загар ровный. Только темечко лысое. В остальном же очень, **очень приятный мужчина**> (Л.У. «Цю-юрихь»); Хенк, стоя ко мне спиной, подрагивая от осеннего, проникающего во все щели холода, разделся донага. Я втайне полюбовалась его **мальчишескими ягодицами**. Крепкие маленькие ягодицы – при хорошем развороте плеч и узкой талии – довольно **большая редкость для мужчин в эпоху «фастфуда»** (М.П. «Куртуазный гламур»);

<...я рассмотрела его словно бы по-новому: высокий плечистый француз, **врожденно-элегантный, ярко-зеленоглазый, с густой гривой** таких же, как у меня, светло-каштановых волос (на сцене мы выглядели изумительно), с темными чувственными губами и несказанно **красивыми кистями пианиста...**> (М.П. «Куртуазный гламур»); <Кавалера звали Глеб. Он обладал **ростом, плечами и голосом**. Он гордился, что Монька моложе его на восемь лет> (М.П. «Кабирия с Обводного канала»);

Натомість чоловіків «за сорок» авторки описують втомленими, пошарпанними. А чоловіків за п'ятдесят номінують «старичками»: <Шел Николаю Романовичу пятьдесят пятый год, возраст **почтенный**. Так и запишем: никаких постельных радостей не ждать, не рассчитывать> (Л.У. «Голубчик»); <Он был, несмотря на свои тридцать, довольно **заезженный мужик**, часто менявший женщин от небезосновательной неуверенности> (Л.У. «Орловы-Соколовы»);

<Самым ценным знакомством был Леонид Сергеевич, **немолодой** уже, **полноватый и длинноволосый, вида барского, но довольно потрепанного**> (Л.У. «Великий учитель»); Мартик похудел, обветшал, стал **старичком** (Л.У. «Цю-юрихь»);

<Дядя Паша – **маленький, робкий, затюканный**. Он старик: ему **пятьдесят лет**. Он служит бухгалтером в Ленинграде: встает в пять

часов утра и бежит по горам, по долам, чтобы поспеть на паровичок
(Т.Т. «На золотом крыльце сидели»).

ВИСНОВКИ

Основу російської «наївної» картини світу складає концепт як колективне надбання, який є загальним ментальним конструктом для всіх носіїв мови, що відображає їх національно-культурний досвід, вербалізується системними мовними засобами і може бути розглянутий як концепт національний.

Концепт як індивідуальне надбання є компонентом індивідуальної авторської мовної картини світу. При цьому індивідуальний концепт є складовою концепту національного. Індивідуальний концепт реалізується через твори окремої мовної особистості, тому індивідуальний концепт ми тлумачимо як концепт текстовий, а по відношенню до художнього тексту – як *концепт художній*.

Під художнім концептом ми розуміємо індивідуально-авторське осмислення загальних ментальних сутностей, яке отримало свою репрезентацію в художньому творі або сукупності творів того чи іншого автора, або авторів за допомогою оригінальних (загалом – образних) засобів вербалізації.

У мовознавчій науці гендер розглядається з двох основних позицій: 1) як елемент комунікативної поведінки особистості (чоловіче / жіноче письмо, чоловічий / жіночий стиль мовлення); 2) як елемент концептуальної картини світу, що зафіксований в культурних текстах певної епохи.

Найбільш перспективними вважаються дослідження, що зосереджені на вивченні гендерних концептів, які дозволяють систематизувати людські знання про гендерні стереотипи, що побутують в суспільстві в певну історичну епоху. Гендерна концептосфера є однією із тематичних концептосфер, ядро якої складають концепти «жінка» та «чоловік», що відбивають гендерні стереотипи.

Концепт «Чоловік», розглянутий на матеріалі сучасного російського прозового твору початку XXI ст., а саме на матеріалі творів

М.Палей, Л.Петрушевської, Т.Толстої, В.Токаревої, Л.Уліцької, містить цінний лексичний матеріал, що відображає як традиційні погляди на маскулінність, так і індивідуально-авторські смислові новоутворення, які у подальшому стануть культурною спадщиною нації.

Під час аналізу фактичного матеріалу ми виявили наступні метафоричні моделі, що репрезентують концепт: *чоловік – це тварина; чоловік – це птах; чоловік – це рослина; чоловік – це жінка; чоловік – це дитина, хлопчик; чоловік – це бог; чоловік – це чорт, біс; чоловік – це ангел; чоловік – це казковий персонаж, чоловік – це річ, предмет; чоловік – красень; чоловік – коханець* та ін.

Чіткі й постійно оцінні конотації несе метафорична модель *чоловік – це тварина*. Зооморфні метафори у проаналізованих творах є домінуючими. Мета таких конотацій – приписати чоловіку стереотипні ознаки російської етнокультури оцінно-анімістичного характеру. Жінки постійно асоціюють чоловіків із тваринами. Регулярними метафорами, що зустрічаються в творах практично всіх письменниць, є *бик, самець, козел, гад, кінь, цуцик* та ін.

В першу чергу, жінки звертають увагу на красу та сексуальність чоловіків, тому в художніх текстах різноманітно представлені метафоричні моделі: *чоловік – красень, чоловік – коханець*.

Як кажуть жінки: «чоловіки – це діти в будь-якому віці». Тому цілком закономірним є вживання метафоричної моделі: *чоловік – це дитина, хлопчик*.

Різновекторними є метафоричні моделі: *чоловік – це бог, чоловік – це ангел, чоловік – це чорт, біс*. Тобто два боки однієї медалі. Для жінок водночас чоловік є і чортом, і богом, і ангелом.

У структурному аспекті нами були виявлені прості, розгорнуті та розгалужені метафори.

У концептосфері порівнянь, що виступають вербалізаторами концепту «чоловік», ми виявили і проаналізували 4 концептуальні

аспекти: 1) Порівняння, які формують цільний образ; 2) Зовнішні характеристики (зовнішність, обличчя, одяг, взуття); 3) Внутрішні характеристики (інтелектуальні якості, емоційно-психологічні характеристики, морально-етичні якості); 4) Статусні, психо-сексуальні характеристики, які виявляються в стосунках із жінками.

Суб'єктом у порівняльних конструкціях виступає чоловік, а об'єктами порівняння є тварини, птахи, комахи, речі, предмети, відомі особистості (політики, актори, музиканти) та ін.

Найбільш різноманітно представлений концептуальний аспект «Зовнішня характеристика чоловіка». Цей факт свідчить про те, що жінки в першу чергу звертають увагу на зовнішність чоловіка, на його обличчя, фігуру, вік. Тому кожна деталь обличчя представлена порівнянням. Чоловічу сексуальність теж вдало, оригінально вдається продемонструвати письменницям за допомогою індивідуально-авторських метафор і порівнянь.

В художньому світі М.Палей, Л.Петрушевської, Т.Толстої, В.Токаревої, Л.Уліцької чоловік представлений в амбівалентному світі. З одного боку – це *герой, кавалер, красень, великий коханець, фортеця, розкішний чоловік, <чоловік до мозку костей>*. З іншого боку – *жонатий хмирь, егоїст, ханурик, дурак, старий козел, чорт, старий бабник* та ін.

Ідеалом представника сильної статі для авторок є молодий привабливий, сильний, сексуальний, вірний чоловік. Ці специфічні риси репрезентації концепту позначилися на виборі вербалізаторів: індивідуально-авторських метафор та порівнянь.

Перспективою дослідження може бути вивчення концепту «жінка» очима чоловіків на матеріалі сучасного художнього дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архіпова О. Репрезентація гендерного концепту «Чоловік» у художньому дискурсі Ірен Роздобудько. *Лінгвостилістика ХХІ ст...: стан і перспективи. Волинь філологічна: Текст і контекст.* –2103. С.23-31.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов: [около 7000 терминов]. 5-е изд. – Москва: Либроком, 2010. 576 с.
3. Башук А. І. Ключові концепти поетичної картини світу М.Гумільова в метафоричному осмисленні: автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.02. Київ, 2002. 23 с.
4. Бозташ Абдулах. Концепт мужчина и его выражение в картине мира разноструктурных языков (на материале русского, турецкого и английского языков): автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.20. Уфа, 2013. 26 с.
5. Болотнова Н. С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и ком-плексный анализ единиц лексического уровня. Томск, 1992.
6. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1 (А-О): Пер. с англ. М.: Вече, АСТ, 1999. – 554 с
7. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие. М.: Логос, 2004. 280 с.
8. Вороніна Ю. В. Концепт «чоловік» у сучасній українській чоловічій прозі. *Science and Education a New Dimension: Philology*, I(3), Issue: 13, 2013. Р 42-46.
9. Голев Н. Д. «Общий род» и гендерная семантика русских имён существительных: бигендерность или агендерность? *Вестник Томского государственного университета. Филология.* – 2013. №6 (26). С. 14– 28.
10. Гриценко Е. С. Гендер в семантике слова. Гендер: Язык. Культура. Коммуникация, материалы 3-ей международной конференции 27–28 ноября 2003. М.: МГЛУ, 2003. С 13–14.

11. Гулюк Л. А. Мифологема женственности в культуре Серебряного века: дис. ...канд. филос. наук: 24.00.01. Белгород, 2007. 153 с..
12. Елистратова К.А. Специфика репрезентации концепта «Мужчина» в поэтических текстах Веры Полозковой: от кризиса маскулинности к метросексуальности. *Вестник Череповецкого государственного университета: Филологические науки*, 2013. №3. Т.1. С.74–77.
13. Ермакова Л. А. Гендерно маркированные языковые средства в поэтическом дискурсе Марины Цветаевой: дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Кострома, 2018. 196 с.
14. Ефремов В. А. Динамика русской языковой картины мира: вербализация концептуального пространства «Мужчина –Женщина»: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2010. 40 с.
15. Ефремов В. А. Теория концепта и концептуальное пространство. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2009. №104. С. 96–106.
16. Ильиных С. А. Влияние гендера на картину мира: опыт социологического исследования. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*. 2009. № 28. С. 66–86.
17. Карасик В. В., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: Ворон. гос.ун-т, 2001. С. 75–80.
18. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград; Архангельск: Перемена, 1996. С. 3–16.
19. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. М.: Ин-т социологии РАН, 1999. 189 с.
20. Кирилина А. В. «Мужественность» и «женственность» с точки зрения лингвиста. *Женщина в российском обществе*. 1998. №2. С. 21–27.
21. Кирилина А. В. Гендерные исследования в отечественной лингвистике: проблемы, связанные с бурным развитием. *Гендер:*

- язык, культура, коммуникация: доклады второй международной конференции 22–23 ноября 2001*. М.: МГЛУ, 2002. С. 5–13.
22. Кирилина А. В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании. *Филологические науки*. 2000. № 3. С. 18–27.
23. Кондратьева О. Н. Основные направления в области концептуальных исследований. *Филол. сб.* Кемерово, 2002. Вып. 2. С. 83–88.
24. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996.
25. Кустова О. Л. Исследование гендерных стереотипов методом личностного семантического дифференциал. *Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной*. СПб.: Питер, 2003. С. 218–242.
26. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 12–51.
27. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
28. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. М.: НПК «Интелвак», 2001. 1600 с.
29. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Изв. РАН. Сер. литературы и языка*. 1993. Т. 52, № 1. С. 3–9.
30. Маслова В. А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: Учебное пособие. М., 2004
31. Маслова В. А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 256 с.
32. Махмутова А. Н. Аксиологические характеристики концептов Женщина и Мужчина в русском, английском и татарском языках.

- Ученые записки Казанского государственного университета.* Т.150, Кн.2.: Гуманитарные науки, 2008. С. 205-212.
33. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. Воронеж: Истоки, 2001. 191 с.
34. Пушкарёва Н.Л. Гендерная теория и историческое знание. СПб.: Алетейя; АНО «Женский проект СПб», 2007. 496 с.
35. Русский семантический словарь / под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1998.
36. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой. М.: Информация – XXI век, 2002. – 256 с.
37. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. 3-е изд. стереотип. М.: Русский язык, 1985–1988. [МАС].
38. Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології. *Мовознавство*. 2006. № 2 – 3. С.118 – 129 с.
39. Степанова В. В. Лексическая структура текста в коммуникативном аспекте. *Актуальные проблемы функциональной лексикологии*. СПб., 1997.
40. Степанов Ю. С. Концепт. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. М. : Школа « Языки русской культуры», 1997. С. 40-76.
41. Халеева И.И. Гендер как интрига познания. *Гендер как интрига познания. Сборник статей*. М., 2000. С. 9–18.
42. Stoller R.J. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity (London: Karnac Books, 1984 reprint of N.Y.: Science House, 1968, 1974). – pp. 383

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

В.Т. Виктория Токарева – URL:
http://loveread.ec/read_book.php?id=3229&p

Л.П.	Людмила	Петрушевская	–	URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=37284&p
Т.Т.	Татьяна	Толстая	–	URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=36252&p
Л.У.	Людмила	Улицька	–	URL: http://loveread.me/contents.php?id=36361
М.П.	Марина	Палей	–	URL: http://loveread.me/view_global.php?id=36773